

Smaastykker.

1.

Har Susaa i den historiske Tid været en sejlbar Strøm til Sjællands Midte?

Af Joh. Steenstrup.

Geologernes Undersøgelser af vort Land have i det sidste Aarti givet mange værdifulde Oplysninger om de sjællandske Søers og Aaløbs Størrelse i fordums Dage, ikke blot i de Perioder, der ligge bag ved al Historie, men ogsaa fra den Tid, da vor Historie begynder, indtil Forandringerne i de sidste Aarhundreder. Saaledes er det af Professor K. Rørdam godtgjort, hvor stærkt de nordsjællandske Søer, saaledes Esrom Sø, Lyngby Sø, Gurre Sø, ere aftagne endnu i Løbet af det sidste Hundred Aar, alene med Undtagelse af Arresø, der ret betydelig har udvidet sit Omraade. Og den samme Forfatter har oplyst, at den Forestilling, man tidligere havde om, at Slingerup, fordi den fra gammel Tid var en Kjøbing, ogsaa skulde have ligget ved en Aa, der var sejlbar lige op til dens Huse, af geologiske Grunde ikke kan være rigtig. Nogen Arm af det salte Vand er aldrig gaaet herop; Aaens Vandspejl ligger omtrent 60 Fod over Havet, og synderlig anderledes har Forholdet næppe været i Middelalderen. Derfor har Slingerup aldrig været en Søhandelsstad, om end maaske Varer paa fladbundede Pramme have kunnet føres helt op til Byen¹⁾.

Geologerne have endnu ikke behandlet Susaaens Fortid.

¹⁾ Se Rørdams forskellige Arbejder: Saltvandsalluviet i det nordøstlige Sjælland 89 f., Geografisk Tidsskrift. XII. 145 ff., Danmarks Natur (Frem) 76 f., jvf. 485.

Om denne Aa og dens Sejlbarhed gives der os imidlertid i mange nye Værker en Forestilling, som sætter Fantasien i den livligste Bevægelse. Susaa skal nemlig indtil for faa Aarhundreder siden have været en let besejlelig Strøm, et bredt Farvand ind til Sjællands Midte. Saaledes lyder Fremstillingen ikke blot i topografiske Særarbejder, men i de velkendte større beskrivende Værker, som den danske Litteratur udmærker sig ved frem for mange andre Lande — saaledes i den nye Udgave af Traps „Kongeriget Danmark“, i Galschiöts „Danmark i Skildringer og Billeder“ og i „Frem“ Danmark¹⁾. I alle disse Fremstillinger læser man følgende: Susaaen var allerede i Sagtiden en Vej til Sjællands Indre, og i Hanseaternes Tid gik Lybækkerne, som havde deres Kontor og Oplag i Næstved, med deres Smakker op ad Susaa helt til Tjustrup Sø, hvor der var Havn ved Næsby; ja endnu videre sejlede de frem saa langt som til Vrangstrup, der kun ligger en Mils Vej fra Ringsted. Kirken i Vrangstrup skal oprindeligt have været Lybækkerens Pakhus.

Den egentlige Ophavsmand til hele denne Fremstilling er utvivlsomt Pontoppidan. Han skriver nemlig i *Danske Atlas* saaledes: „Sus-Aa haver ligesom andre flere i fordums Tid været en skibrig Flod, langt dybere og bredere end nuomstunder skulde sluttes, ja den deledede Sjælland ved en Gjennemskjærelse, lige fra Kallundborg til Nestved, og gjorde fra begge Sider Indsejling til Ringsted, eller egentlig til Sigersted der i Egnen, hvor nogle Konger havde deres Høvdingsborg. Da denne Sag, som ikke lidet oplyser Landets gamle Geografi, nu kommer os underlig for, vil jeg derom anføre Saxonis Ord“, hvorpaa Pontoppidan gengiver Saxos Fortællinger om Kampene mod Kong Siger, ved hvilke jeg straks skal dvæle. Men han meddeler endvidere et af Kong Frederik II udstedt Brev, som viser, at Sus-Aa fra Ringsted „gav Indsejling til Anderskov og Soer Kloster, hvis mange smaa ferske Søer ere Levninger af den Fjord, igennem hvilke norske Skibe med

¹⁾ Rasmussen, Gisselfeld 11 f.; Trap, Danmark³ II. 907; Galschiöt, Danmark II. 423 f.; Danmarks Land (Frem), Øerne, Sp. 166.

Tømmer og jyske med Fisk-Vare fordum sejlede op til bemeldte Klostre¹⁾.

I Følge dette Brev af 1564 havde Hr. Oluf, Abt udi Sora Kloster, berettet for Kongen, hvorledes der skal ligge en Havn der udi Eggen, kaldes Næsby Aa, hvilken vore Under-saatter af Jylland pleiede at besøge med Torsk og anden salt Fisk og Norbagger med smaa Tømmer, udi hvilken Havn vore Klostre Soer, Antvorskov og Ringsted aarligen kunde til Kjøbs bekomme, hvad salt Fisk de til Klostrene behøvede, og Bønderne fik der til Kjøbs Tømmer til deres Husbygning. Men nogen Tid siden forleden have „nogen vore Kjøbstedmænd“ forhandlet det saa, at samme Havn er bleven forbudt, og hvad der nu skal kjøbes i Kjøbstæderne til Klostrenes Underhold eller af Bønderne til Husbygning, maa de betale dobbelt eller ofte Intet faa deraf tilfals. Kongen tillader derfor Jyder og Nordbagger igjen at besøge denne Havn Næsby Aa og der sælge Fisk og andre Varer til Klostrene og til vore Under-saatter hvad de have Behov til deres Husbygning og Huses Ophold. „Dog skal vor Lensmand paa vort Slot Korsør have flittig Opseende med, at dermed ret handles og at ingen forbudne Varer der udskibes“.

Efter hvad Abbeden i Sorø udtaler, skal den omtalte Havn have ligget „der i Eggen“, og derved bringes man unægtelig til at tænke paa Næsby ved Susaa, kun en Mils Vej fra Klostret. Imidlertid overraskes man ved den sidste Udtalelse i Brevet, som med Nødvendighed fører Tankerne i helt andre Retninger; thi Lensmanden paa Korsør Slot kunde jo dog aldrig have Øje med, hvad der skete ved Næsby, en Mil eller saa paa den anden Side af hans Forlenings Østgrænse og inde under et andet Len. Næsby og Næsbyholm ligge i Tybjerg Herred, hvilket dengang hørte under Vordingborg Len. Ganske vist hørte Flakkebjerg Herred under Korsør Len, der saaledes strakte sig helt hen til Susaa²⁾,

¹⁾ Pontoppidan, Danske Atlas I. 531 ff.

²⁾ Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarhundrede 23, 24.

men Tilsynet med Sejladsen paa denne Aa maatte langt snarere høre under Vordingborg Slot.

Vi bør derfor undersøge, om der ikke indenfor den korsørske Lensmands Omraade laa et Næsby, som han let kunde have Øje med og hvor der var en Havn. Under Korsør Slot hørte foruden Flakkebjerg Herred Slagelse Herred, og i dette laa en Fjerdingsvej fra Stranden Landsbyen Næsby, hvilken gjerne til Forskjel fra andre Næsbyer betegnes som „Næsby ved Stranden“¹⁾; den forbiløbende Aa hedder Næsby Aa, dens Fortsættelse op i Landet mod Sydøst Vorby Aa og mod Nord Tude Aa. Fra Aaens Munding til Antvorskov er der kun fem Fjerdingsvej, saa at der her for dette Kloster vilde være en ligesaa fortræffelig Havneplads, som det vilde være besynderligt, at Klosteret skulde ønske at hente sine Fornødenheder i det i en dobbelt saa stor Afstand liggende Næsby i Tybjerg Herred. For Sorø og Ringsted Klostre vilde det unægtelig være saare bekvemt at have en Havn liggende midt inde i Sjælland, hvorhen man kunde sejle direkte fra Jylland og Norge, men det maatte dog først bevises, at en saadan Havn fandtes, eller at virkelig Naturforholdene vilde tillade, at her kunde være en Havn af denne Art. I Brevet selv gives ikke den mindste Antydning af, at Havnen skulde ligge milevidt fra Sjællands Strande og ikke som næsten alle andre Havne ved Kysten, ligesom det ogsaa er besynderligt, at en Sejlads op ad Susaa ikke antydes i Brevet.

Det næste Spørgsmaal bliver da, om der ved hin Aa ved Store Belt fandtes en Havn. Det opgivne Navn paa Havnen (Næsby Aa) har jeg ikke truffet andetsteds, men det er sikkert, at der ved Næsby Aa eller i dens Nærhed fandtes en Havn. Den hed Skibholm (Skyholm, Skilsholm) og nævnes ret ofte, idet man stærkt bestred, at Havnen var der med Rette.

Fem Aar efter at hint Brev var udstedt fik Lensmanden

¹⁾ „Næsby ved Stranden“ i Breve af 6. Novbr. 1674 og 15. Jan. 1694 i Topogr. Samling i Rigsarkivet. Trap, Danmark² II. 691: Næsby (ved Stranden).

paa Kallundborg Slot Ordre om at oppebære Told af og føre Tilsyn med Varer, som indføres i de to Havne Skyholmen og Museholmen ved Reersø i Løve Herred, hvilke besøges af Bagger, Hallindsfarere og andre, som der købe og handle og ingen Told udgive¹⁾). Bestemmelsen „ved Reersø“ passer fortræffeligt paa Musholmen, der er en Ø tæt Syd for Reersø; derimod kan Skyholmen, uagtet det aabne Brevs bestemte Angivelse, vistnok ikke søges der i Nærheden eller i det hele i Løveherred. Den ligger 1½ Mil sydligere end Musholmen og er aabenbart den Havn „Skibholm ved Pine Mølle“, som Frederik II omhandler i et aabent Brev af 15 August 1574. Han havde allerede tilforn ved udgangne Breve ladet den aflyse og forbyde, og da han nu har erfaret, at der her sker Handel til Skade for de næst omliggende Købstæder — „vi forfare, at vore Købstæder Kallundborg, Skelskør og Korsør skulle ligge strax ved samme Havn“ — vil han have Skibholms Havn aldeles forbudt²⁾). Havnen siges at ligge ved Pine Mølle, og i Antvorskovs Lens Jordebog 1609—10 er Pinnemølle anført under Vemmeløv Sogn, hvilket strækker sig Syd for Aaen til dens Udløb. „Møllebanken“ er endnu den Dag idag Navnet paa en Banke o. 3000 Fod fra Aamundingen, i hvilken er opgravet mange Munkesten, i Engen nedenfor Banken ligger et dybt Hul „Pinehullet“³⁾). Engene mellem disse Lokalteter og Mundingen hedde Næsby Fed.

Der gjordes senere et nyt Forsøg fra Slagelse Borgeres Side paa at faa Tilladelse til at anvende denne Havn, der laa dem saa nær. Det blev 1650 af Frederik III bevilget, at Slagelse Borgere maatte opsætte et Hus eller to „ved Skibsholms Havn, som skal ligge 1 Mil fra deres By“, og samme Huse med Plankeværk omhegne og her deres Varer oplægge, dog maa de Intet forhandle her undtagen Tømmer⁴⁾), men Borgerne i

¹⁾ Secher, Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve I. 405.

²⁾ Secher, Forordninger I. 596.

³⁾ Trap, Danmark³ II. 694.

⁴⁾ Secher, Forordninger V. 630.

Korsør vare ikke sene med deres Klage, og 1664 blev Skibholm Havn nedlagt som skadelig for Korsør ¹⁾).

Saaledes havde denne Havn kun en kortvarig Tilværelse, men den var dog under denne bleven velbekendt og findes afsat paa en stor Del af Datidens Kort. Vi finde den saaledes som Skilsholm paa de forskellige stukne Kort af Blaev, Witt, Homann og Seutter fra det 17. og 18. Aarhundrede og paa Joh. Mejers haandtegnede Kort fra Frederik III's Tid som Skibsholm. Medens disse Kort synes at angive Havnens Beliggenhed ret rigtigt, er paa Kortet i Pontoppidans Danske Atlas II. „Skibholm Odde“ ansat noget Nord for Næsby Aas Udløb ²⁾).

Af alt det anførte vil fremgaa, at Havnen Næsby Aa, til hvilken Frederik II's Brev af 1564 sigter, Intet har med Egnene ved Susaa at gøre.

Pontoppidan støtter iøvrigt sin Antagelse om Susaas Sejlbarhed paa Saxos Fortælling om den norske Kong Hagens Indfald i Sjælland, da han vil hævne, at hans Broder Hagarbard, Signes Elsker, har fundet sin Død i Galgen ³⁾. Hagen landsatte sin Hær ved Hærvig, hvor senere Kallundborg

¹⁾ Se om denne Havn F. R. Friis, Bidrag til Slagelse Bys Historie 31 f.; Qvistgaard, Efterretninger om Slagelse By (1831) 12; Friis, Bidrag til Korsør Bys Historie 11.

²⁾ Joannes Blaev, Atlas major I, liber secundus p. 47—48. Kortsamlingen Frederik V's Atlas paa det store kgl. Bibliotek T. XXXV Kort 1, T. XXXVI Kort 1, T. XXVIII Kort 1. Joh. Mejers Kort i Gl. kgl. Samling 713 Folio, Nr. 19.

³⁾ Saxo 347: deinde sparsis trifariam copiis, geminam navium partem, paucis remigio destinatis, ad Susam amnem præmittit, quæ per obliquos alvei flexus ancipiti navigatione progrediens peditibus, si res posceret, subsidium ministraret. S. 350: nocte vero prælium insecuta ad constituti portus receptaculum classis Susam rimata pervenit. Cujus alveum, quondam remigiis pervium, nunc solidioribus elementis concretum angustiae limitant, ut vetante constrictionis inertia rarus puppium admittatur ingressus. I A. S. Vedels Oversættelse er *Susa amnis* endog gengivet ved Susefjord: Flaaden kom ind udi Suse Fiord, hves Dyb er paa denne Tid eftergroet, saa at ingen Skibe kunde der indsegle som udi fordøm Tid (S. CL).

grundedes, dog lod han to Afdelinger sejle til Susaa for gennem dens vanskelige og krumme Løb at naa ved Roning op i Landet. Ved Sigersted og Alsted stod de afgørende Kampe. Disse Begivenheder ligge helt tilbage i Sagntiden, og Saxos Fortælling er i høj Grad bygget paa Tydninger af Stednavne — Hæren lander ved Hærvig og faar sin Valplads ved Walbrunna, og endnu to lignende Etymologier findes — saa at den som Vidnesbyrd om faktiske Forhold har liden Værd. Der siges heller intet om, hvor store de Skibe vare, som roede op ad Aaen, medens dog Saxo stærkt fremhæver, hvor besværlig Sejladsen var og at kun faa Mænd kunde sidde ved Aarerne. Tilmed slutter Saxo sin Beretning saaledes: „Denne Aa kunde i fordums Tid besejles, men nu er den blevet saa indsnævret, at Skibe kun sjældent løbe op ad dens smale og dorske Løb“. Saaledes giver Saxo langt snarere det bedste Bevis for, at Aaen endnu paa Valdemar Sejrs Tid havde den samme Karakter som i Nutiden. Det var først Gravningen af den Danneskjold-Samsøske Kanal, der udvidede dens nederste Løb og gjorde den sejlbar fra Karrebæksminde til Bavelse Sø. Det stemmer jo iøvrigt ogsaa kun lidt med Efterretninger om sjællandske Forhold i Middelalderen, at Susaa skulde have været et saadant Sejlløb. Hverken hvor Talen er om fredelige Handelsforhold eller om Angreb paa Sjælland og Hærtog ind i Øens Midte, mærkes der noget til, at der gennem Susaa har været en Adgang af Betydning til Landets Indre¹⁾.

Saaledes staar nu kun tilbage „Sagnet“ om at Vrangstrup Kirke oprindelig har været et Pakhus for Lybekkerne. Vrangstrup ligger 2½ Mil Nord for Næstved og kun 1 Mil fra Ringsted; for med Skibe fra Havet at naa derhen maatte man være sejlet op ad Susaa indtil Bavelse Sø, derpaa op over denne Sø og Tjustrup Sø indtil hvor Susaaen i sit øverste Løb østfra falder i Søen, derpaa videre en Milsvej op ad Aaen omtrent til hvor Ringsted Aa falder i Susaa. Valdemar Atterdag holdt et Par Gange Møder her, og efter Hvit-

¹⁾ Handelsfarer fra Næstved opad Aaen omtales heller ikke af Byens Historiskriver, se A. Listov, Næstved Kjøbstad i Middelalderen i Indbydelsesskrift fra Herlufsholm 1872 12 f.

feldts Angivelse¹⁾ laa her da „et Slot ud mod Søen og Grave om, som endnu synlig er paa Vrangstrup Sø“ (nu Moserne Viemade og Gydemade ved Aaens Side). Hint „Sagn“ om at Kirken oprindelig var et lybsk Pakhus, er næppe synderlig gammelt, og det indeholder i hvert Fald en Umulighed. Vrangstrup Kirke er bygget af kløvet Kamp og enkelte Kridtsten i romansk Stil, med den sædvanlige Grundplan; et rundbuet Vindue er endnu bevaret. Kirken stammer fra Tiden o. 1200 og er i hvert Fald ældre end Hansetiden. Dens eneste Ejendommelighed er, at den er usædvanlig lille²⁾, og dette har vel givet fantasifulde Betragtere, som kjendte Fortællingen om Susaas tidligere Sejlbarhed, Anledning til Hypotesen om, at den er bygget som et Pakhus for Lybekkerne.

Fortællingen om Susaaens Stortid „inden Lybekkernes Fordrivelse fra Næstved“, om Skudefarten ind til Sjællands Centrum og om de Tider, da det kongelige Slot i Vrangstrup „laa som Lukke for Midtsjælland“, har derfor sikkert Intet at gøre med den virkelige Verden.

2.

De danske Kongers Ret til Hvaler og meget store Fisk.

Af Joh. Steenstrup.

Vore Provinslove indeholde en Del Regler om Kongens Forret til Hvaler og enkelte Fisk. - Baade i juridisk og naturhistorisk Henseende frembyde disse en Del Interesse, men det forekommer mig, at de hidtil i flere Henseender ikke ere blevne ret forstaaede. Jeg skal kortelig redegøre for og tolke disse Bestemmelers Indhold, de ville findes trykte nedenfor i deres gamle Ordlyd³⁾.

¹⁾ Hvitfeldt I. 510.

²⁾ Oplysningerne skyldes velvillig Meddelelse fra Nationalmusæets anden Afdeling. Jfr. Trap, Danmark³ II. 907.

³⁾ Skaanske Lov VIII. 1 (hos Schlyter 155): Ængin fisk ma hetæ urak utæn styræ oc (var.: al) görlæ oc hual, æn tho skal han ær först hittir hual taki sæ byrthi, af han gar, oc sighi til i